

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342.951

DOI: 10.33663/1563-3349-2025-97-30

Д. О. БЕЗЗУБОВ
Р. В. АЛІЄВ
М. В. ВОЗНИК

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено роль правосвідомості як важливого елемента забезпечення національної безпеки України. Проаналізовано поняття правосвідомості, її когнітивні та аксіологічні аспекти, а також вплив на формування правової культури громадян. Показано, що низький рівень правосвідомості може призводити до нестабільності, корупції та недовіри до державних інституцій, водночас високий рівень правової культури сприяє консолідації суспільства, зміцненню демократичних інститутів і ефективній протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам.

© БЕЗЗУБОВ Дмитро Олександрович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії вищої освіти України, провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-7183-5206

© АЛІЄВ Роман Вагіфович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії проблем правового забезпечення сектору безпеки і оборони науково-дослідного відділу проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, полковник юстиції; ORCID: 0000-0002-4309-3652

© ВОЗНИК Михайло Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України; ORCID: 0000-0003-2564-8798

Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до формування правосвідомості через освітні програми, підвищення прозорості державного управління та забезпечення відповідальності посадових осіб. Запропоновано концепцію правосвідомості як основи суспільного договору між державою і громадянами з метою ефективного забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: правосвідомість, національна безпека, правова культура, адміністративне право, гібридні загрози, суспільний договір, демократичні інститути, корупція, освітні програми.

Bezzubov Dmytro, Aliev Roman, Voznik Myhailo. Legal consciousness as an element of national security

This article examines the role of legal consciousness as an important element in ensuring Ukraine's national security. The concept of legal consciousness, its cognitive and axiological aspects, as well as its influence on the formation of citizens' legal culture are analyzed. It is shown that a low level of legal consciousness can lead to instability, corruption, and distrust in state institutions. At the same time, a high level of legal culture contributes to the consolidation of society, strengthening of democratic institutions, and effective counteraction to internal and external threats.

The necessity of a comprehensive approach to the formation of legal consciousness through educational programs, increasing transparency in public administration, and ensuring the accountability of officials is substantiated. The concept of legal consciousness is proposed as the foundation of a social contract between the state and citizens aimed at effectively ensuring Ukraine's national security.

Key words: legal consciousness, national security, legal culture, administrative law, hybrid threats, social contract, democratic institutions, corruption, educational programs.

Постановка проблеми. Національна безпека України є складним та багатограним явищем, яке охоплює різні сфери суспільного життя, включаючи політичну, економічну, соціальну, інформаційну та військову. Одним із важливих факторів забезпечення національної безпеки є рівень правосвідомості громадян та посадових осіб. У сучасних умовах, коли Україна стикається з внутрішніми і зовнішніми загрозами, особливу роль відіграє усвідомлення населенням правових норм, їх важливості для стабільності держави та готовності діяти у правовому полі.

Попри наявність законодавчої бази щодо забезпечення національної безпеки низький рівень правосвідомості може стати чинником нестабільності, сприяти поширенню правового нігілізму,

корупції та зниженню довіри до державних інституцій. З іншого боку, розвинена правосвідомість може бути потужним інструментом консолідації суспільства, формування правопорядку та зміцнення демократичних інститутів. Отже, дослідження феномена правосвідомості у контексті забезпечення національної безпеки є актуальним і потребує комплексного аналізу.

Аналіз останніх публікацій. Науковий аналіз досліджень у сфері правосвідомості як елемента забезпечення національної безпеки України свідчить, що окремі теоретичні та практичні аспекти цього питання вивчали такі науковці: І. П. Голосніченко дослідив роль правосвідомості та правової культури у процесі розбудови української держави (2005) [3]; Ю. Ю. Калиновський розглянув генезу та сучасний стан правосвідомості українського суспільства (2008) [4]; Г. П. Клімова проаналізувала основні теоретичні аспекти правосвідомості, зокрема її структуру та функції (2012) [5]; І. Ф. Корж дослідив правову безпеку як критерій стану правового життя суспільства (2024) [7]; І. З. Криховецький, С. О. Короед розглянули значення правової культури у формуванні правових норм та реалізації правової політики України (2023) [8]; Н. М. Пархоменко, В. І. Тимошенко проаналізували детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості в сучасних умовах (2024) [9]; О. В. Пунько дослідив правове виховання як ключовий чинник формування правової культури особистості у контексті розбудови правової держави (2014) [14]; Л. М. Шипілова розглянула стратегічне планування у сфері національної безпеки, включаючи роль правової свідомості у цьому процесі (2023) [16] та ін.

Однак, попри значну кількість наукових праць, присвячених питанням правосвідомості та її ролі у забезпеченні національної безпеки України, проблематика формування належного рівня правосвідомості громадян як інструмента зміцнення правопорядку та протидії сучасним загрозам залишається недостатньо дослідженою. Дискусія щодо механізмів підвищення правової культури та усунення негативних тенденцій у правосвідомості триває, що й актуалізує подальше опрацювання цієї теми.

Метою статті є визначення ролі правосвідомості як одного з ключових елементів забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека України є комплексним явищем, яке охоплює різні сфери сус-

пільного життя та ґрунтується на правових, політичних, економічних, соціальних і культурних засадах. Адміністративне право, як галузь, що регулює публічно-владні відносини, відіграє в цій сфері одну з провідних ролей. З-поміж ключових складових ефективної реалізації державної політики в контексті національної безпеки ключове місце посідає правосвідомість громадян і посадових осіб. Адже від того, наскільки глибоко люди розуміють правові норми, усвідомлюють цінність правопорядку та готові діяти в його межах, залежить ефективність державного управління в питаннях безпеки, збереження конституційного ладу та недоторканності кордонів. У цій статті здійснюється комплексне дослідження поняття правосвідомості як елемента забезпечення національної безпеки України з позицій адміністративного права, аналізуються погляди провідних науковців, порівнюються різні підходи до визначення сутності правосвідомості, а також обґрунтовується практичне значення правосвідомості як одного з фундаментальних чинників у системі протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

В Україні правове регулювання питань національної безпеки ґрунтується передусім на положеннях Конституції України [6], Закону України «Про національну безпеку України» [11], Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [13], а також низки інших нормативно-правових актів, зокрема в сфері оборони, охорони громадського порядку і забезпечення інформаційної безпеки. Законодавство виокремлює різні сфери національної безпеки (оборона, громадський порядок, кібербезпека, економічна безпека тощо), проте всі вони об'єднані єдиною метою — захистом національних інтересів. У наукових дослідженнях дедалі частіше звертається увага на те, що правосвідомість населення та органів державної влади, включно з органами місцевого самоврядування, суттєво впливає на якість реалізації законодавства в царині безпеки. Так, правосвідомість може бути мотиваційним стимулом до доброчесної поведінки або навпаки, джерелом правової пасивності, якщо рівень цієї правосвідомості є низьким. Саме тому багато науковців, серед яких можна назвати М. І. Михальченка [15], І. П. Голосніченка [3], Т. Е. Василевську [2], зауважують, що формування правосвідомості, адекватної реаліям сучасної України, є надзвичайно актуальним і становить одне з пріоритетних завдань адміністративно-правової науки та практики.

Аналізуючи дефініцію «правосвідомість» у контексті забезпечення національної безпеки, необхідно виходити з міждисциплінарного характеру цього поняття. З одного боку, правосвідомість має філософсько-правовий вимір, що охоплює глибинне розуміння права, його гуманітарної місії, його функціонального призначення в житті суспільства. З іншого боку, правосвідомість набуває практичного значення, коли йдеться про виконання законів, підзаконних актів та управлінських рішень, спрямованих на захист національних інтересів. І. П. Голосніченко визначає правосвідомість як систему уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв та емоцій, що відображають ставлення людей до права та державно-правових явищ [3, с. 24]. Тобто правова свідомість є явищем, що поєднує інтелектуальне та емоційне сприйняття людьми правових норм, виробляє в них певну орієнтацію на правомірну поведінку та врешті-решт визначає рівень стабільності правопорядку. Виходячи з цього, можна стверджувати, що правосвідомість виступає чинником, який не лише детермінує поведінку окремих громадян, а й впливає на суспільство загалом. Питання національної безпеки певною мірою залежить від того, наскільки людина розуміє й сприймає правові механізми захисту держави та її громадян.

Науковці різних шкіл акцентують увагу на тому, що правосвідомість має не тільки когнітивний аспект (знання права), а й аксіологічний (оцінка й ціннісне ставлення до права). У контексті національної безпеки це означає, що не досить лише прийняти ефективні закони чи створити професійні силові структури, потрібно досягти такого рівня суспільної свідомості, де правопорядок сприймається більшістю громадян як справедлива, необхідна й корисна основа державного життя. Як зазначав М. І. Михальченко, у державі, де систематично нівелюються правові цінності або де громадяни ставляться до права суто інструментально, формуються передумови для масових порушень законодавства, поширюються корупційні практики, а держава втрачає довіру і підтримку населення [15]. У контексті цього Н. М. Пархоменко зазначає, що між корупцією, правосвідомістю та правовою поведінкою існує безпосередня залежність: чим більше безкарних проявів корупції, тим менше у людей, які це спостерігають, мотивації дотримуватися закону та демонструвати високий рівень правосвідомості. Порушення прав і свобод людини часто є результатом діяльності корупціонерів.

Людина, що стикається з несправедливістю, відчуває гнів, образу чи безпорадність, і в неї виникає бажання покарати кривдника та відновити справедливість, навіть шляхом незаконних дій [9, с. 84].

Таким чином, без довіри до державних інституцій і щирої підтримки з боку населення реалізація завдань національної безпеки істотно ускладнюється, оскільки виникає ризик саботажу, відсутності співпраці чи навіть відкритих протестів проти владних рішень.

Важливим чинником формування правосвідомості є освітня діяльність. На це звертає увагу й О. В. Пунько, який наголошує, що найважливішим засобом підвищення правосвідомості залишається цілеспрямоване виховання, яке має охоплювати усі ланки освіти, починаючи зі шкільної й закінчуючи післядипломною підготовкою посадових осіб, що здійснюють функції держави [14, с. 43]. Загалом така позиція узгоджується з положеннями Закону України «Про освіту» щодо цілей та завдань правового виховання молоді [12]. Відповідно можна відзначити прямий кореляційний зв'язок між загальним рівнем освіченості суспільства, його громадянською культурою та спроможністю ефективно реалізовувати механізми національної безпеки. Адже коли людина чітко усвідомлює власні права й обов'язки, роль державних інституцій і свої перспективи співпраці з ними, тоді з більшою вірогідністю вона дотримуватиметься законів та сприятиме їх виконанню іншими.

Правосвідомість як елемент забезпечення національної безпеки в Україні також слід розглядати крізь призму питань про роль органів державної влади й місцевого самоврядування у формуванні й підтриманні відповідного рівня правового мислення громадян. Значну увагу цьому приділяє Т. Е. Василевська, яка наголошує на тісному взаємозв'язку між моральним авторитетом державних інституцій та повагою людей до права. Учена констатує: якщо посадові особи органів державної влади самі демонструють нехтування правовими принципами або явно порушують закони, суспільство дедалі швидше втрачає будь-яку віру в ефективність права, а відповідно втрачає готовність виконувати правові вимоги [2]. З цієї точки зору, формування правосвідомості не може відбуватися винятково «знизу» через популяризацію знання норм права серед громадян, потрібна й активна діяльність «зверху», тобто з боку посадових осіб, які мають своїми діями підтверджувати повагу до

права й підвищувати престиж державної служби. Адміністративне право, як регулятор публічного управління, закріплює обов'язок представників влади діяти винятково на підставі, в межах і у спосіб, визначені законом. Таким чином, правовий порядок стає однією з гарантій національної безпеки, адже унеможливує свавілля, корупцію, зловживання владою й сприяє довірі суспільства до державного управління.

Наукові дискусії щодо визначення ролі правосвідомості в контексті національної безпеки точаться доволі активно. Так, І. З. Криховецький та С. О. Коросед наголошують, що національна безпека в сучасних умовах передбачає не тільки наявність потужних військових і правоохоронних структур, а й розвиненої правової культури населення, що спроможне виявляти правомірну поведінку й повідомляти компетентні органи про будь-які відомі чи потенційні загрози [8]. Таким чином, можемо підкреслити комунікаційну складову правосвідомості, зауважуючи, що громадяни з високим рівнем правового мислення усвідомлюють не тільки власні права, а й відповідальність перед суспільством за бездіяльність або відкрити протиправну поведінку.

Натомість В. І. Тимошенко та Н. М. Пархоменко звертають увагу на те, що правосвідомість не завжди є позитивним фактором у сенсі зміцнення національної безпеки, оскільки за певних умов, наприклад, обмежень прав і свобод, громадяни можуть втрачати довіру до офіційної правової політики та вдаватися до самостійної правотворчої чи навіть протиправної діяльності [9]. У такий спосіб учені розвивають більш критичну концепцію, згідно з якою рівень правосвідомості може стати й джерелом конфліктів між населенням та державними органами, якщо зазначені органи не дотримуються належних принципів законності й демократизму. Таким чином, правосвідомість може відігравати як стабілізаційну, так і дестабілізаційну роль у суспільстві, залежно від реальних дій держави щодо підтримання та дотримання правопорядку.

Отже, у науковому середовищі ми бачимо принаймні дві суттєво відмінні позиції. Перша, яку розвивають О. В. Пунько [14], І. П. Голосніченко [3], Т. Е. Василевська [2], І. З. Криховецький та С. О. Коросед [8], передбачає, що правосвідомість здебільшого розглядається як позитивний ресурс, здатний зміцнити державу в її прагненні протистояти загрозам. Друга ж, представлена, зокрема,

працями В. І. Тимошенко та Н. М. Пархоменко [9], робить акцент на можливості колізій: правосвідомість може змусити громадян вдаватися до протестних дій і навіть до спроб «встановлювати власну справедливість» поза законом, якщо вони вважають, що держава діє всупереч праву. Утім суто логічно обидві позиції не виключають одна одну, адже йдеться про різні аспекти одного й того ж явища: зростання рівня правосвідомості, дійсно, може сприяти запобіганню порушенням законодавства, але, якщо дії державних органів не відповідатимуть правовим ідеалам, то активні громадяни сприятимуть або (у крайніх випадках) організовуватимуть протест з метою відстоювання порушених прав. З огляду на це можна погодитися з думкою учених про те, що правосвідомість, подібно до меча з двома лезами, відіграє підпорядковану чи опозиційну роль залежно від того, чи дії держави відповідають праву [5]. Для ефективного забезпечення національної безпеки варто не тільки пропагувати ідею правомірності, а й реально забезпечувати законність у владних рішеннях.

Як свідчить практика, починаючи з Революції Гідності 2013–2014 рр. питання правосвідомості набуло особливого звучання в Україні. Різноманітні громадські ініціативи, рухи волонтерів, правозахисні організації активно долучилися до формування правової культури населення, підвищення обізнаності про конституційні права й свободи, протидію корупції, допомогу армії та внутрішньо переміщеним особам. Усе це впливає на загальний рівень усвідомлення суспільством своєї суб'єктності у державі. Коли громадяни бачать можливість реалізувати свої права і отримують механізми правового захисту, вони стають активнішими, а їхня правосвідомість поглиблюється. Однак, якщо держава не реагує на ініціативи чи навіть перешкоджає їм, правосвідомість може зосередитися на критиці влади. Утім для національної безпеки в обох випадках існує один спільний знаменник: люди не байдужі до правових процесів, вони виявляють активність і намагаються або доповнити, або виправити діяльність держави. Основна проблема полягає в тому, щоб спрямувати цю енергію в конструктивне русло, визначене законом.

Важливою законодавчою основою для регламентації взаємодії держави й суспільства у сфері безпеки та формування відповідної правосвідомості є Закон України «Про національну безпеку Украй-

ни» [11]. Цей закон встановлює ключові принципи безпекової політики, серед яких: верховенство права, дотримання прав і свобод людини та громадянина, прозорість і демократичний цивільний контроль над секторами безпеки і оборони. У статті 3 Закону [11] підкреслюється, що захист державного суверенітету й територіальної цілісності України здійснюється з урахуванням інтересів суспільства й окремого громадянина. Подібні положення свідчать про те, що саме право покликане стати «каркасом» усіх безпекових заходів, а громадяни – не пасивні об’єкти, а повноправні суб’єкти, які можуть і повинні брати участь у формуванні й реалізації політики безпеки. Такий підхід стимулює громадян до підвищення рівня правових знань і формування чіткої правової позиції стосовно дій держави.

У площині адміністративно-правових відносин правосвідомість також реалізується через встановлення чітких процедур для громадянської участі в управлінні державою. Наприклад, Законом України «Про звернення громадян» [10] регламентовано механізм подання пропозицій, заяв і скарг, а органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування зобов’язані реагувати на такі звернення у встановлені строки. Практична цінність цієї норми для забезпечення національної безпеки полягає в тому, що люди, усвідомлюючи свої права й правовий обов’язок повідомляти про можливі порушення чи загрози, можуть відкрито звертатися до відповідних органів і вимагати розгляду таких питань по суті. Це особливо актуально, коли йдеться про корупцію, незаконні дії посадових осіб, порушення прав громадян або суспільно небезпечні ситуації. Якщо ж звернення ігноруються або розглядаються формально, громадяни втрачають віру в ефективність правових механізмів, що безпосередньо шкодить формуванню позитивної правосвідомості та, зрештою, ставить під питання повноцінне забезпечення національної безпеки.

Якщо звернутися до концептуальних положень наукових праць українських правознавців, то можна помітити, що посилену увагу до проблем правосвідомості зумовлює бажання зрозуміти природу громадянської лояльності й готовності співпрацювати з державою у безпековій сфері. Згідно з Ю. Ю. Калиновським, однією з головних цінностей правосвідомості є те, що вона допомагає сформувати загальнонаціональну ідентичність на засадах дотри-

мання законності. Правосвідомість у демократичній державі стає передумовою єдності у визнанні спільних цінностей і посиленні суспільної згоди [4]. Крім того, дослідник звертає увагу, що саме правосвідомість може забезпечити стійкість політико-правової системи від впливу зовнішніх агресій, оскільки громадяни з глибоким розумінням права й своєї відповідальності за загальне благо не піддаються пропаганді та маніпуляціям зовнішніх сил, спрямованих на дестабілізацію суспільства. Безперечно, це особливо актуально для сучасної України, яка вже не перший рік перебуває в стані відсічі збройній агресії та потребує максимальної консолідації суспільства на правових засадах.

З іншого боку, критики, зокрема вищезгаданий Ю. Ю. Калиновський, зазначають, що перебільшена ставка на «правосвідомість» громадян іноді може маскувати недоліки управлінських структур і ухилення посадових осіб від належного виконання обов'язків. Якщо державні інститути не здатні чи не бажають адекватно реалізовувати повноваження, покладені на них законом, то заклики до підвищення правосвідомості населення стають лише декларативними. «Тільки реальне, а не декларативне становлення правової та соціальної держави, а також здійснення реформ, спрямованих на розвиток громадського життя, можуть сприяти формуванню правосвідомості, яка відповідатиме задекларованим цілям демократизації суспільних відносин та допоможе подолати негативні явища у суспільній правосвідомості» [4, с. 241].

Такий підхід звертає увагу на необхідність системних змін у самій державній машині, зокрема на запровадження дієвих механізмів контролю і притягнення посадових осіб до відповідальності за порушення законодавства. Погоджуючись і з цією думкою, можна доповнити, що правосвідомість як суспільне явище не може сформуватися й ефективно діяти, якщо відсутні прозорі й зрозумілі процедури притягнення до відповідальності тих, хто відверто ігнорує закони, або якщо правові вимоги надмірно зарегульовані та не відповідають реальним потребам суспільства. Тому становлення правосвідомості повинно відбуватися в паралелі з якісною модернізацією державних інституцій, покликаних забезпечувати правопорядок і безпеку.

Щоб підсумувати наукову дискусію, слід відзначити, що позиція, яка визнає правосвідомість одним з основних елементів забез-

печення національної безпеки, видається більш перспективною для майбутнього України. Як слушно зауважує І. Корж, у наш час держава не може спиратися винятково на владний примус і силові структури. Зміцнення безпеки значною мірою залежить від суспільного консенсусу й від готовності населення добровільно дотримуватися нормативних вимог [7]. Це не означає, що роль Збройних Сил України, правоохоронних і розвідувальних органів є менш важливою, однак без розвиненої системи підтримки з боку громадян цим органам буде вкрай важко ефективно діяти. У цьому розумінні правосвідомість виконує системотвочу функцію, поєднуючи зусилля держави й суспільства на засадах спільної поваги до права.

Зважаючи на вищезазначене, практичне значення правосвідомості як елемента забезпечення національної безпеки має кілька аспектів. По-перше, це виховний аспект, який передбачає формування належного ставлення до права з дитинства, у школі, у закладах вищої освіти та на курсах підвищення кваліфікації держслужбовців. По-друге, це інформаційний аспект: органи державної влади та інститути громадянського суспільства мають надавати громадянам усю необхідну інформацію про їхні права, обов'язки та юридичні механізми захисту. Тільки знаючи свої права й канали впливу на державні рішення, громадяни зможуть конструктивно співпрацювати в сфері безпеки. По-третє, це регулятивний аспект, що реалізується через вимогу до посадових осіб та інших суб'єктів дотримуватися принципів законності й неухильно виконувати правові норми. По-четверте, це мотиваційний аспект, коли завдяки високому рівню правосвідомості й держава, і громадяни отримують спільну зацікавленість у результаті – захисті національних інтересів і запобіганні будь-яким загрозам.

Розглянемо детальніше ту аргументацію, яка доводить, що позиція науковців, котрі визнають пріоритетність правосвідомості для національної безпеки, має більший потенціал розвитку порівняно з обережним чи критичним підходом. Як зазначає Л. М. Шипілова, в умовах глобальних трансформацій, коли інформаційна складова безпеки стає домінантною, саме правосвідомість населення визначає, наскільки ефективно діятимуть внутрішні «фільтри» у відсічі пропаганді, незаконним вказівкам і корупційним спокусам [16]. Ця думка доповнюється реаліями гібридних загроз, коли держава має

справу не тільки з класичними воєнними діями, а й з масованими інформаційно-психологічними атаками, спрямованими на підрих довіри громадян до власної країни. Люди з низьким рівнем правової культури значно вразливіші перед такими атаками, оскільки не здатні критично оцінювати інформацію й можуть некритично сприймати будь-які заклики до протиправної чи антидержавної поведінки. Натомість, якщо громадяни мають відповідну правову підготовку й вірять у свою державу, вони не стануть об'єктом маніпуляції.

Ще одним аргументом на користь пріоритетності правосвідомості є такий: забезпечення національної безпеки вимагає значних ресурсів, але вони часто обмежені, й держава не може повністю контролювати всі сфери й усі дії громадян. У такій ситуації добровільне дотримання людьми законодавства й відповідальне ставлення до питань безпеки виявляється набагато ефективнішим за примусові заходи. У багатьох європейських країнах (наприклад, у Польщі, Литві, Естонії), де право вважається вагомою суспільною цінністю, громадяни активно долучаються до ініціатив у сфері громадської безпеки, повідомляють поліцію про підозрілі обставини, організовують загони самооборони та співпрацюють із владою в разі виникнення надзвичайних ситуацій. Сформована правова культура виступає своєрідним соціальним капіталом, що дає змогу протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам за мінімального витрачання державних ресурсів.

Водночас не можна ігнорувати застереження, сформульовані Ю. Ю. Калиновським, адже вони нагадують про необхідність внутрішньої відповідності офіційних політик і дій влади правовим та моральним принципам. Якщо в суспільстві поширюється думка, що держава порушує власні ж закони або дискримінує якусь частину населення, то громадяни не будуть готові добровільно підтримувати державу, а правосвідомість формуватиметься радше як інструмент критики, а не співпраці. У підсумку це може привести до парадоксальної ситуації: високий рівень правової культури може посилити опозицію до держави, якщо остання не дотримується правових норм. Тому найбільш конструктивним баченням виглядає синтез обох позицій: визнання безумовної важливості правосвідомості для забезпечення національної безпеки та одночасно розуміння, що держава зобов'язана демонструвати правос-

лухняність і справедливість, інакше її політика безпеки втратить легітимність в очах правосвідомих громадян. Саме про це веде мову і Я. С. Богів, коли стверджує, що демократична, правова держава – це діалектичний союз відповідального уряду та освічених, свідомих громадян, а будь-яке порушення цієї діалектики загрожує безпеці [1].

Таким чином, для розвитку інституту правосвідомості з метою посилення національної безпеки в Україні потрібно, щоб держава й суспільство діяли в унісон. На законодавчому рівні це означає продовження реформ адміністративного права в напрямку підвищення прозорості державного управління, розширення можливостей громадського контролю, забезпечення належної підготовки держслужбовців та ефективні механізми відповідальності посадових осіб. На рівні освіти це означає вдосконалення навчальних програм із правознавства, запровадження системи правового виховання молоді, а також підтримку ініціатив громадянського суспільства, спрямованих на підвищення правової обізнаності різних верств населення. На рівні суспільної свідомості це означає поступовий перехід від пасивного сприйняття держави як карального органу до розуміння держави як інструмента спільного блага, яке працює відповідно до правових норм і з урахуванням інтересів усіх громадян.

Насамкінець варто підкреслити, що проблема правосвідомості в контексті національної безпеки не є суто теоретичною. Вона має неабияке практичне значення, особливо в умовах збройного конфлікту, нестабільної політичної ситуації і глобальних викликів. У ситуації, коли держава змушена витрачати величезні ресурси на оборону, одночасно вона повинна дбати і про єдність суспільства, про недопущення внутрішніх конфліктів і безкарного порушення правових норм. Усе це неможливо здійснити без належного рівня правосвідомості. Зрештою, як зауважив свого часу Е. Ерліх, право може бути сильним тільки за умови, що воно визнається народом і підтримується ним [17]. Цю тезу можна адаптувати і для нинішніх реалій: справжня національна безпека є результатом синергії армії, спецслужб, правоохоронних органів і суспільства, яке впевнене у правомірності державних дій та власному праві на захист.

Таким чином, правосвідомість – це критично важливий чинник, що доповнює суто матеріальні та силові аспекти безпеки. Вона є

індикатором зрілості держави і суспільства, їхньої спроможності співпрацювати на основі права. Як свідчить аналіз наукових праць з цієї теми, правосвідомість не є якоюсь абстрактною категорією: вона впливає на цілком конкретні механізми дотримання законодавства, на стабільність влади, легітимність владних рішень, взаємодію населення і держави. Обговорення різних наукових підходів демонструє, що правосвідомість може або посилювати державу (за умови дотримання державою правових принципів), або підірвати довіру до неї (якщо порушуються основні принципи законності). Проте дедалі більше дослідників схиляються до висновку, що правосвідомість – це передусім позитивна основа для консолідації суспільства.

У підсумку, найбільш перспективною видається така концепція правосвідомості, яка підкреслює її роль як основи суспільного договору між державою та громадянами, ефективного механізму профілактики правопорушень і запобігання загрозам у різних сферах національної безпеки. Щоб реалізувати цю концепцію на практиці, на нашу думку, необхідні: 1) подальше вдосконалення адміністративного законодавства в аспектах відкритості та підзвітності органів влади; 2) активна підтримка громадських рухів і освітніх програм, які сприяють правовій просвіті; 3) забезпечення надійних гарантій притягнення до відповідальності за порушення закону на всіх рівнях влади; 4) формування правової культури, яка ґрунтується не тільки на знанні формальних норм, а й на повазі до моралі, справедливості та людської гідності. Лише за таких умов правосвідомість стане потужним елементом забезпечення національної безпеки України, що відповідатиме викликам сучасності та сприятиме розвитку демократичної, правової держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правосвідомість є комплексним явищем, що поєднує когнітивний (знання права) та аксіологічний (ціннісне ставлення до права) аспекти. У контексті національної безпеки правосвідомість виступає не лише як фактор, що визначає поведінку окремих громадян, а й як чинник, що впливає на суспільство загалом. Від рівня правосвідомості залежить ефективність реалізації законодавства у сфері безпеки, а також готовність громадян співпрацювати з державними інституціями для захисту національних інтересів. Водночас синтез різних наукових підходів показує, що правосвідомість може віді-

гравати як стабілізаційну, так і дестабілізаційну роль, залежно від відповідності дій держави правовим принципам.

В умовах гібридних загроз громадяни з високим рівнем правової культури менш вразливі перед дезінформацією, спрямованою на підриг державності. Правосвідомість допомагає формувати загальнонаціональну ідентичність та посилює суспільну згоду, необхідну для протидії зовнішнім загрозам. Ефективна взаємодія держави та суспільства має ґрунтуватися на правосвідомості як основі суспільного договору. В сучасних умовах держава не може покладатися виключно на владний примус – зміцнення безпеки значною мірою залежить від готовності населення добровільно дотримуватися правових норм. Формування правосвідомості має відбуватися як «знизу» (підвищення обізнаності громадян), так і «зверху» (демонстрація поваги до права з боку посадових осіб). Найбільш перспективною є концепція правосвідомості як основи суспільного договору та ефективного механізму профілактики загроз національній безпеці.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою конкретних механізмів підвищення рівня правосвідомості, вивченням впливу цифровізації на формування правової культури та дослідженням ролі правосвідомості у протидії специфічним загрозам національній безпеці. Особливу увагу варто приділити вивченню зарубіжного досвіду та розробці методології оцінки рівня правосвідомості та його впливу на стан національної безпеки.

1. Богів Я. С. Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект: дис. ... докт. юрид. наук. Острог; Львів, 2020. 441 с. 2. Василевська Т. Е., Саламатов В. О., Марушевський Г. Б. Етика державного управління: підручник / за заг. ред. Т. Е. Василевської. Київ: НАДУ, 2015. 204 с. 3. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 24–25. 4. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія. Харків: Право, 2008. 288 с. 5. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні проблеми інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–42. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%93.-%D0%9F.pdf>. 6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. 7. Корж І. Ф. Правова безпека як критерій стану правового життя: монографія. Київ: Політія, 2024. 408 с. 8. Криховецький І. З., Короєд С. О.

Роль правової культури у формуванні правових норм та реалізації правової політики України. *Legal Science Electronic Journal*. 2023. № 7. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/138.pdf. 9. Пархоменко Н. М., Тимошенко В. І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2024. Вип. 81, ч. 1. С. 81–87. 10. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr>. 11. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. 12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380. 13. Про Ряду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-vr>. 14. Пунько О. В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2014. Вип. 27(1). С. 42-46. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27(1)_12). 15. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах: монографія / авт. кол. М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с. 16. Шипілова Л. М. Стратегічне планування у сфері національної безпеки: курс лекцій. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2023. 143 с. 17. Ehrlich E. *Grunderlegung der Soziologie des Rechts*. Wien, 1913. S. 385.

References

1. Bohiv Ya. S. Narodnyi suverenitet ta mekhanizm yoho realizatsii publichnoiu vladoiu: teoretyko-pravovyi aspekt: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Ostroh; Lviv, 2020. 441 s. 2. Vasylevska T. E., Salamatov V. O., Marushevskiy H. B. Etyka derzhavnoho upravlinnia: pidruchnyk / za zah. red. T. E. Vasylevskoi. Kyiv: NADU, 2015. 204 s. 3. Holosnichenko I. Pravovidomist i pravova kultura u rozbudovi ukrainskoi derzhavy. *Pravo Ukrainy*. 2005. № 4. S. 24–25. 4. Kalynovskiy Yu. Yu. Pravovidomist ukrainskoho suspilstva: heneza ta suchasnist : monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2008. 288 s. 5. Klimova H. P. Pravovidomist: do teorii pytannia. Aktualni problemy innovatsiinoho rozvytku. 2012. № 2. S. 35–42. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%93.-%D0%9F.pdf> (data zvernennia: 16.03.2025). 6. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. 7. Korzh I. F. Pravova bezpeka yak kryterii stanu pravovoho zhyttia: monohrafiia. Kyiv: Politiia, 2024. 408 s. 8. Krykhovetskyi I. Z., Koroied S. O. Rol pravovoi kultury u formuvanni pravovykh norm ta realizatsii pravovoi polityky Ukrainy. *Legal Science Electronic Journal*. 2023. № 7. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/138.pdf. 9. Parkhomenko N. M., Tymoshenko V. I. Determinanty ta naslidky deformatsii

indyvidualnoi pravosvidomosti za nehatyvnykh umov suchasnoho svitu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriiа PRAVO. 2024. Vyp. 81, ch. 1. S. 81–87. **10.** Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. № 393/96-VR. Data onovlennia: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-bp>. **11.** Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 cherv. 2018 r. № 2469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 31. St. 241. **12.** Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 38-39. St. 380. **13.** Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 № 183/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-BP>. **14.** Punko O. V. Pravove vykhovannia yak osnovnyi chynnyk formuvannia pravovoi kultury osoby v umovakh rozbudovy pravovoi derzhavy Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiа : Pravo. 2014. Vyp. 27(1). S. 42-46. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27(1)_12). **15.** Suspilni tsinnosti naselennia Ukrainy v teoretychnykh i praktychnykh vymirakh : monohrafiia / avt. kolektyv: M. I. Mykhalchenko (kerivnyk) ta in. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2013. 336 s. **16.** Shypilova L. M. Stratehichne planuvannia u sferi natsionalnoi bezpeky : kurs lektsii. Kyiv : VPTs “Kyivskiy universytet”, 2023. 143 s. Ehrlich E. Grukdlegung der Soziologie des Rechts. Vienna, 1913. P. 385. **17.** Ehrlich E. Grukdlegung der Soziologie des Rechts. Wien, 1913. S. 385.

Bezzubov Dmytro, Aliev Roman, Voznik Myhailo. Legal consciousness as an element of national security

This article examines the role of legal consciousness as an important element in ensuring Ukraine's national security. The concept of legal consciousness, its cognitive and axiological aspects, as well as its influence on the formation of citizens' legal culture are analyzed. It is shown that a low level of legal consciousness can lead to instability, corruption, and distrust in state institutions. At the same time, a high level of legal culture contributes to the consolidation of society, strengthening of democratic institutions, and effective counteraction to internal and external threats. In the context of hybrid threats, special attention is paid to citizens' ability to critically evaluate information and resist disinformation.

The necessity of a comprehensive approach to the formation of legal consciousness through educational programs, increasing transparency in public administration, and ensuring the accountability of officials is substantiated. The concept of legal consciousness is proposed as the foundation of a social contract between the state and citizens aimed at effectively ensuring Ukraine's national security.

National security of Ukraine is a complex and multifaceted phenomenon that covers various spheres of public life, including political, economic, social, informational and military. One of the important factors in ensuring national security is the level of legal awareness of citizens and officials. In modern

conditions, when Ukraine is faced with internal and external threats, a special role is played by the population's awareness of legal norms, their importance for the stability of the state and readiness to act in the legal field. Despite the presence of a legislative framework for ensuring national security, a low level of legal awareness can become a factor of instability, contribute to the spread of legal nihilism, corruption and a decrease in trust in state institutions. On the other hand, a developed legal awareness can be a powerful tool for consolidating society, forming law and order and strengthening democratic institutions. Therefore, the study of the phenomenon of legal awareness in the context of ensuring national security is relevant and requires a comprehensive analysis.

Prospects for further research are related to the development of specific mechanisms for increasing the level of legal awareness, studying the impact of digitalization on the formation of legal culture, and studying the role of legal awareness in countering specific threats to national security. Particular attention should be paid to the study of foreign experience and the development of a methodology for assessing the level of legal awareness and its impact on the state of national security.

Key words: legal consciousness, national security, legal culture, administrative law, hybrid threats, social contract, democratic institutions, corruption, educational programs.